

A magyar dialektológiáról tudományszociológiai megközelítésben*

1. A tudományszakunkban szokatlan témát szándékosan időzítettem mostani szimpóziumunkra, a magyar dialektológusok legnagyobb egyidejű nyilvánosságának szánva az előadást. Elkerülhetetlennek látom ugyanis a szembenézést azokkal a tényezőkkel, amelyek a tudományművelés közegébe, szociokulturális környezetébe tartoznak, egyszersmind pedig a tudományszociológia tárgyai. Ezek a tényezők a magyar dialektológia jövőjére meghatározó befolyással vannak. Tényfeltárásokra támaszkodva, tárgyszerűsége törekedve kívánok hozzájárulni a mai magyar dialektológia helyzetrajzához a főlvázolásához – az idő korlátozott volta miatt csupán néhány, de fontos szempont kiemelésével. Véletlen egybeesés, hogy egy orvostudományi folyóiratnak, a Magyar Radiológiának a friss számában a főszerkesztő a hazai radiológia gondjaival foglalkozva részben hasonló gondolatokat fogalmaz meg (PALKÓ 2015).

A szóban forgó közegnek a kutatások eredményességét nagyban befolyásoló hatására két példát hozok. Mindkettőt a magyar dialektológiából. A pozitív példa: kiemelkedő jelentőségű volt a magyar nyelvjárások atlaszához (a nagyatlaszhoz) a megalkotását lehetővé tevő erőteljes, ma szinte elképzelhetetlen központi, akadémiai támogatás. E nélkül a magyar dialektológia legnagyobb vállalkozása nem jöhetett volna létre. A negatív példa a dialektológia intézménybeli helyzetének, egyszersmind presztízsének a változására vonatkozik. SZÉPE GYÖRGY szavaival „az ötvenes években vitathatatlanul a magyar nyelvészet és azon belül is a nyelvátlasz munkatársai rendelkeztek a legnagyobb belső presztízzsel az intézetben” (2001: 12). Tempora mutantur, az idők valóban változnak: a dialektológia már eltűnt a Nyelv-tudományi Intézetből. Ez önmagában persze nem volna baj, ha valamely más intézmény átvethette, átvette volna az Intézet korábbi koordináló szerepét. Nem így történt.

Tudjuk: kutatók és kutatói közösségek szakmai teljesítményei között jelentős különbségek vannak. Nem utolsósorban azért, mert a tudás-előállítás nagyban a szóban forgó közeg adottságai határozzák meg. Kézenfekvő tehát, hogy azokban az országokban, amelyek bőkezűen tudják biztosítani a tudományműködtetés

* A Szombathelyen, a VI. Dialektológiai Szimpóziumon 2015. szeptember 2-án elhangzott plenáris előadás szerkesztett változata.

feltételeit, a tudományos kutatásban élen járnak. Természetes az is, hogy az ún. elsődleges tudás, azaz a legtöbb új tudományos eredmény ott születik, ahol a kutatás feltételei adottak, úgymint a kellő számú és anyagilag is megfelelően honorált kutató, a korszerű infrastruktúra és a megfelelő intézményi háttér.

2. Előadásom fókuszában a következő témakörök állnak: a magyar dialektológia intézményrendszere, szervezettsége és érdekérvényesítő képessége, valamint nyelvtudományi megítélése és egyetemi, főiskola oktatása. Választ keresek továbbá arra a kérdésre, hogy milyen teendők mutatkoznak a dialektológusok számára tudományszociológiai szempontból. Látni fogjuk, szövevényes összefüggérendszerrel, s a nyilvánosság számára nem mindig hozzáférhető, ezért részben bizonyíthatatlan okokkal is van dolgunk.

2.1. Az intézményrendszer. A magyar dialektológiának nincs önálló intézménye. Más intézmények, ti. az egyetemek és főiskolák magyar nyelvészeti tanszékeihez kapcsolódóan van jelen többé vagy kevésbé az oktatás és kisebb mértékben a kutatás szintjén, de sehol sem önállóan. Az „intézmény” eredeti jelentésénél maradván: először és eddig utoljára akkor volt intézménye a magyar dialektológiának, amikor CSÜRY BÁLINT Debrecenben létrehozta a financiálisan az egyetemtől független Népnyelvkutató Intézetet. A múltból a történeti hitelességet szem előtt tartva nem dialektológiai intézményként, de megemlítendő egyrészt a Magyar Nyelvtudományi Társaság, amely első, 1904-es alapszabályában rögzítette, hogy „Rendszeresen szervezi és intézi a népnyelvnek minden irányban való átbúvárlását” (idézi SZATHMÁRI 2015: 45), másrészt az Akadémia Nyelvtudományi Intézete, amelynek „megalakulásával megeremtlődött a nyelvjáráskutatás fontos központi szerve” (IMRE SAMU 1971: 27). Az Intézethez kötődik a magyar nyelvjárások atlasza gyűjtő-, szerkesztő- és kiadási munkálatainak az elvégzése, a regionális köznyelvi kutatások megindítása, szervezése és irányítása, valamint az Új magyar tájszótár munkálatainak a befejezése is. A dialektológia oldaláról nézve finoman szólva is több mint sajnálatos, hogy a Nyelvtudományi Intézetből kiszorult ez a diszciplína. Mert a támadt úrt nem sikerült kitölteni. A dialektológiai tevékenységet napjainkban három tényező: a kutatók egyéni érdeklődése, áldozatvállalása, valamint pályázati eredményessége/eredménytelensége határozza meg. Így azonban nagyobb projektek indítására nagyon csekély a remény.

2.2. A szervezettség. Messze el vagyunk maradván a kíváncsától. Az elmúlt évtizedekbeli kísérletek az összefogásra nagyrészt jámbor óhajok maradtak (l. KISS 2014a). De az Új magyar nyelvjárási atlasz gyűjtőmunkálatai során nem is oly régen a gyümölcsöt termő akaratnak és a közös ügy mellé állásnak számos kézzel fogható jelét tapasztalhattuk. Köszönet érte e helyről is és most is minden érintettnek!

Ma az egyetemek, főiskolák magyar nyelvészeti tanszékei a mai magyar dialektológia kizárólagos bázisai. Ám ha arra gondolunk, hogy nem kevés szóban forgó tanszéken nincs dialektológiai képzettségű oktató és/vagy kutató, akkor már nem olyan rózsás a kép. Ez is a magyarázata annak, hogy kivételes az átfogó, nagyobb dialektológiai kutatás (ti. megfelelő személyi kapacitás nélkül esély sincs rá). Súlyos gondja a magyar dialektológiának, hogy központi intézmény hiányában nincsen a magyar nyelvjárásterület egészére, tehát valamennyi szomszédos országra

is kiterjedő, távlatosan mérlegelő tervezés és a szervezéshez szükséges infrastrukturális és személyi erő. Nem maradhat említetlenül az a tény, hogy bizony az országnyi Erdélyben oly sok dialektológiai teendő volna, hogy azt – PÉNTEK JÁNOS szavaival – „az erdélyi nyelvészek akkor sem lennének képesek [elvégezni], ha – mint az előző nemzedék – mindenki nyelvjáráskutatással [is] foglalkozna” (2015. 1: 17). S vajon napjainkban hány aktív magyar dialektológus tevékenkedik Erdélyben? Ehhez kapcsolódóan szinte fátumszerűen hangzik, amit hazai tapasztalatok alapján bizonyára többen is megerősíthetünk, s amit PÉNTEK JÁNOS így fogalmazott meg: „A nyelvjárásokról [már] néhány évtizeddel ezelőtt egyes nyelvészek is úgy beszéltek, mint távoli, már-már eltűnő kuriózumokról” (2015. 1: 17). Nyilván emiatt bukkant föl az a vélekedés, amely szerint a dialektológia nem csak perifériára szorult, hanem az úgynevezett kifutó projektek kategóriájába került. Ez a vélekedés a nemzetközi téren tapasztalható intenzív és korszerű dialektológiai kutatások fényében tévesnek minősítendő.

2.3. Dialektológia és érdekérvényesítő képesség. Érdekérvényesítő képesség nélkül mostohasorsra juthat bármely diszciplína. E képességet mindig az adott tudományág művelőinek kell kialakítaniuk, más ezt helyettük nem teszi meg. A jelen körülmények között két területet érdemes kiemelni. Az egyik: jelen vannak-e a dialektológia művelői a döntéseket előkészítő és meghozó szakmai bizottságokban? A másik: megvan-e a pályázóképesség a szakma tagjainak a körében? Ezért fókuszba kerül a bizonyított szakmai előmenetel, a szakmai ismertség fontossága, így a fokozatszerzés témaköre is. A fokozatszerzés (jelenleg: PhD és az MTA doktora; nem tudományos fokozat, de megemlítendő a habilitáció is) természetesen egyéni érdek és érdem, azonban bőven vannak szakmai közösségi vonatkozásai is. Ugyanis az egyetemeken és a főiskolákon az oktatói ranglétrán való előrehaladásnak, a szakmai közéletben pedig bizonyos funkciók ellátásának a lehetőségét-kötelezettségét magával hozó következményei is vannak. Szűkebb szakmai értelemben ez jelentheti-jelenti a dialektológia különböző egyetemi, főiskolai, akadémiai, közéleti fórumokon való képviselőjének a feladatát. Minél szerényebb egy-egy tudományág képviselője a szóban forgó testületekben, annál kisebb az adott terület érdekérvényesítő képessége. Tény, hogy a magyar dialektológia az utóbbi tíz évben a nyugdíjba vonulásokkal és elhalálozásokkal egyetemi doktorokat, kandidátusokat, sőt akadémiai doktorokat és egy akadémikust is „veszített”, s pótlásukra várni kell. A következmény az, hogy a dialektológia érdekérvényesítő képessége a pillanatnyi állás szerint jóval szerényebb, mint korábban volt (az általános gondokra vö. STELLMACHER 2005). Hogy azonban a Máté-effektus (a társadalomtudományokban gyakran használt metafora: az előnyös helyzetben lévők az intézményrendszerek hatásaként további előnyökhöz jutnak, a hátrányban lévők hátrányai pedig tovább nőnek) negatív következményei a kritikus határt ne ériék el a dialektológiában, az bizony legnagyobbrészt a dialektológia művelőin múlik.

A pályázáshoz tapasztalataim szerint meglehetősen felemás a dialektológusok egy részének a viszonya. A negatív tapasztalatok ugyanis valóban kedvszegők, olykor bizony megdöbbenítőek (l. pl. JUHÁSZ DEZSŐ erre vonatkozó sorait: 2014: 60), mégsem szabad lemondani a pályázásról. A „pályázatokrácia” vadhajtatásai ellenére sem. Az OTKA Nyelvészeti bizottságában (2015) 13-an vannak, s közülük csak 5 magyar-

országi nyelvész, a többi 8 „igazi” külföldi (nem szomszédos országbeli magyar). Vajon a különböző elméleti kiindulású, témájú és módszerű elbírálандó témakörök megkapják a maguk, a pályázatokkal lefedett tudományágakat, azok magyarországi helyzetét belülről is ismerő, tehát ebben az értelemben is kompetens bírálóikat? Vagy a „földről nézvést” megnyugtató magasságából mondanak „általános” véleményt?

2.4. A dialektológia magyar nyelvtudománybeli megítélése. Hogy milyen a megítélése, azt legjobban azon mérhetjük le, ha megtudakoljuk, hogyan vélekednek a magyar nyelvészek. Egy 2001-ben kiküldött kérdőívemre 77 magyar nyelvész, 61 nem dialektológus és 16 dialektológus válaszolt. A válaszok alapján a következőket mondhatom. (Megjegyzem: egyetlen idézendő véleményt sem fogok kommentálni.)

„Mennyire van jelen a dialektológia a magyar nyelvészeti gondolkodásban? Alig? Közepesen? Jól?” Nem dialektológus : dialektológus sorrendben így válaszoltak a válaszadók: „alig”: 26% : 63%, „közepesen”: 54% : 31%, „jól”: 12% : 6% (a nem dialektológusok 8%-a nem válaszolt). Feltűnő a különbség, mondhatnám: köszönő viszonyban sem állnak egymással.

„Beszélhetünk-e véleménye szerint a magyar dialektológia megújulásáról?” A válaszok a fenti sorrendben: „igen”: 78% : 88%, „nem”: 17% : 12%, 5 nem dialektológus válasza „nem tudom” volt. Itt az előzmények után meglepő hasonlóságot látunk. A dialektológusok többnyire azzal egészítették ki igenlő válaszukat, hogy „bizonyos területeken”. Egy vélemény szerint „Megerősödött a változásvizsgálat, a szociolingvisztikai szempontok érvényesítése, és erősödően van a nyelvföldrajz és a számítógépes dialektológia. Itt még nagyok a kiaknázatlan lehetőségek”. Egy másik szerint „a dialektológia kezd többdimenzióssá válni”. A „nem tudom” választ adó nem dialektológusok közül hárman ezt írták: „nem tudom, de remélem, hogy van megújulás”, ketten pedig: „csak részben van”. További vélemények: „Nemigen látom”; „Van, de csak kis mértékben”; „Van?”

Az „Összbenyomása szerint milyen a mai »átlag-dialektológus«?” kérdésre csak nem dialektológusoktól kértem választ. Néhány idézet: „nem sok dialektológust ismerek, nem tudok nyilatkozni”; „Szorgalmas, de nem túlzottan elméleti érdeklődésű”; „Átlagos”; „Többet tud az élőnyelvről, de ez nem olyan nagy érdem”; „Személyenként változó”; „Emberfüggő”; „Nem tudom, de az volna jó, ha ismerné a nyelvjárásokat és ötvözné az elméletet az empiriával”. A magyar dialektológiáról egy nem dialektológus azt írta: „Módszertanilag és elméletileg le van maradva, az iskolai vonatkozások tragikusak (a tanárok hagyományosan megbélyegzik a nyelvjárást beszélő diákokat, hatalmas kárt okoznak, miközben azt hiszik, jót tesznek). Hogy a tanárképzés olyan, amilyen, az a magyar dialektológusoknak is bűne”.

Vegyük komolyan a válaszokat! Mert akárhogy is: így látja a kívülállók nem lebecsülendő része a magyar dialektológusokat és a dialektológiát. S e szerint ítélnék – és szavaznak, például bizottságokban, ha arra kerül a sor. De hát valami okuk biztosan van, ha így nyilatkoztak! Ez az esetek egy részében tájékozatlanságuknak a következménye (az ignorancia stratégiájára l. KERTÉSZ: 2000: 220). De ezzel nem magyarázhatunk meg minden negatív véleményt. A dialektológusoknak bizonyosan érdemes volna, sőt kellene is aktívabbnak lenniük a dialektológia eredményeinek és kérdésföltevései általános nyelvészeti vonatkozásainak a láttatásában, mások számára is fogyaszthatóbbá tételében, a tudományköziség kínálta lehetőségek és

a dialektológiai szoftverfejlesztés, a nyelvtechnológia vívmányainak jobb kiaknázásában. A nyelvtudomány nagyfokú differenciáltsága miatt persze nem várható el senkitől sem, hogy akárcsak többé-kevésbé is jártas legyen a dialektológiában, az azonban igen, hogy ha csak felszínes jártassága van, akkor lehetőleg óvakodjék elmarasztó (vagy felmagasztaló) vélemény megfogalmazásától. Különösen akkor, ha „hivatalos” véleményének a véleményezettre nézve érdemi (pozitív vagy negatív) következményei is lehetnek (minden tudományág esetében így van ez).

2.5. A dialektológia egyetemi és főiskolai oktatása. 2015 tavaszán 19 Kárpát-medencei magyar tanszéknek küldtem ki egy kérdőívet, amelyben a dialektológiaoktatásra vonatkozó kérdések szerepeltek. Mindegyik helyről kaptam választ. Köszönet a választ adóknak! A következő városokról, illetőleg intézményekről van szó: Beregszász, Debrecen, Eger, ELTE, KRE (Károli), Kolozsvár, Maribor, Miskolc, Nyíregyháza, Nyitra, PPKE (Pázmány), Pécs, Pozsony, Szabadka, Szeged, Szombathely, Újvidék, Ungvár, Veszprém. (L. még SÁNDOR 2000.) Mit mutatnak az adatok? A válaszokból tallózva mondom a következőket.

Az egyik kérdés ez volt: van-e, s milyen formában van dialektológia-oktatás? Az eredmény: 1. A 19 intézményből 18-ban volt az elmúlt félévben valamilyen dialektológiai képzés, 1 esetben nem (de iure lehetséges volna, de a jelentkezők kis száma – 5 fő – miatt nincs nyelvjárástani kurzus). – 2. BA-s és/vagy MA-s képzésről volt-e szó? 12 esetben BA-s, 7 esetben MA-s képzésről. – 3. Önálló tárgyként szerepelt-e a dialektológia? Ritka, mint a fehér holló, hogy mind a BA-s, mind az MA-s képzésben így szerepelt. Önálló tárgyként kötelező volt a BA-n 11 esetben; az MA-n 5 esetben. – 4. A válaszok alapján egyértelmű, hogy terjed a dialektológiának ikertárgyban való elhelyezése, többnyire a szociolingvisztikával együtt való szerepeltetése, és pedig nemcsak kötelező, hanem választható tantárgyként is: 11 tanszék járt el így.

Lássunk azonban általános összefüggéseket is! Induljunk ki az alapkérdésekből! Vannak-e olyan vonatkozásai a kimenet oldaláról nézve a magyar nyelv területi tagolódásának és a vele összefüggő társadalmi (tehát iskolai, szociálpszichológiai, kulturális) problematikának, amelyek megokolták, s ezért szükségessé teszik bizonyos dialektológiai ismeretek közvetítését a pedagógusképző intézmények magyar szakán? A válasz csak igen vagy nem lehet. Bizonyos jelekből ítélve úgy tűnik, igen. Egyrészt, mert a magyar (magyarországi) BA és MA jelenleg érvényben lévő, sőt készülő, koordinált képzési és kimeneti követelmények (= KKK) alapváltozatának a meglehetősen általános, ismeretköröket meg nem nevező változatába is beleértendő, illetve abból is kiolvasható a nyelvhasználat területi tagolódása. Az ismeretköröket az alapváltozatok alapján kell majd összeállítani a főiskoláknak és az egyetemeknek. Meglátjuk, mi lesz. (Idézetek a dokumentumokból: BA: „A képzés célja olyan szakemberek képzése, akik a magyar nyelv és általában a nyelvhasználat [...] jelenségeiről, történetileg és szociológiailag változó formáiról, folyamatairól és alapvető kulturális összefüggéseiről megbízható ismeretekkel rendelkeznek”; MA: „a magyar nyelv rendszere és használata, változatossága” a tananyag; Farkas Tamásnak és Juhász Dezsőnek köszönöm a forrásokat). Igen a válasz a föltett kérdésre akkor is, ha az idei tavaszi félév tanrendkínálatát nézzük, mert valamennyi magyar nyelvészeti tanszéken valamilyen formában megjelenik – ha nem is mindig nevesítve – a nyelvhasználat területi tagolódása tárgyalásának, illetve érintésének igénye.

Ha tehát a tanszékek bizonyos dialektológiai ismeretek közvetítését szükségesnek vélik, akkor föl kell tennünk a kapcsolódó következő kérdéseket is: mely ismeretek közvetítésére van szükség, illetőleg volt-e, van-e egyetértés, illetve egyeztetés a tanszékek között az oktatandó dialektológiai ismeretek legalább kötelező minimumáról? Tudtommal nem. Ha pedig így van, akkor akár nagy különbség is lehet az ugyanazon diplomát kapók dialektológiai tudásában. Tény, hogy nincs két, teljesen megegyező tanrend az érintett főiskolákon és egyetemeken. Ha pedig csak választható tárgyként kínálva a hallgatókra bízunk, tanulnak-e dialektológiát is, akkor számolnunk kell azzal, hogy magyar szakos diplomával kikerülnek az életbe és – nyelvjárási környezetű, regionális háttérű – iskolákba olyan pedagógusok, akiknek nem lesz rendszeres dialektológiai tudása. Ez pedig – a dialektológia oldaláról nézve – egyenlő volna a gyeplőnek a lovak közé dobásával – különös tekintettel azokra az előítéletekre, amelyeknek a nyelvjárások és a nyelvjárási beszélők széles társadalmi körökben egyként szinte védtelenül ki vannak szolgáltatva.

A másik problématerhes kérdéskör az oktatást meghatározó tényezők között a személyi ellátottság. Föl kell tehát tennünk azt a kérdést, hogy milyen a magyar nyelvészeti tanszékek személyi állománya az oktatott tárgyak szempontjából nézve. Igencsak eltérő, a háromszemélyestől a tucatnál is több munkatársból álló tanszékig. Van tehát, ahol három oktatóra jut az összes oktatandó nyelvészeti diszciplína, s van, ahol szakspecialisták oktathatják a tárgyakat, így a dialektológiát is. Ennek persze következményei vannak mindegyik oktatott diszciplínára nézve, de különösen a periférián lévőkre. Például: csak a tárgyak egy részét oktatják (mondjuk a pszicholingvisztikát nem). Vagy: nem az oktatott tárgy kompetens szakértője oktatja az adott tárgyat. Ez utóbbi gyakorlat terjedőben van nálunk, s legyünk bátrak kimondani, bármennyire is magyarázható, mégiscsak súlyosan aggályos jelenség (nem tudom elképzelni, hogy az orvosegyetemen mondjuk reumatológus tart idegsebészeti előadásokat). Amennyire tehát jónak látszik pusztán a számok alapján a dialektológia oktatásának helyzete, annyira kétséges, hogy az oktatás színvonala, hát még mozgósító ereje minden esetben megfelelő-e. Éspedig azért, mert bizony növekvő mértékben nem próbált dialektológusok végzik ezt a munkát. Tévedés ne essék: nem ellenük szólok, hisz valójában örvendetes, hogy a beletanulással járó gondokat magukra véve vállalják ezt a feladatot. Ezért köszönet jár nekik. Az a baj, hogy az egyetemek és főiskolák egy részén sincs dialektológiai szaktudással is fölvérezett, mobilizálható oktató. Mondhatnánk: de hát ebbe az irányba megy a világ, hiszen ez a helyzet a nyelvtörténettel is. Lássunk erre két idézetet! Az egyik HERMAN JÓZSEFTŐL származik: „A nyelvesszé váló generációk tagjainak zöme nyelvtörténetből csak bizonytalan, madártávlati ismeretekkel rendelkezik, saját kutatáson alapuló élményszerű tudással pedig egyáltalán nem” (2001: 389). A másik KIEFER FERENCŐL: „Az idegen filológiák (főleg a nagynyelvek) esetében [...] (egy-két kivételtől eltekintve) a korábbi korszakokhoz képest visszaesett a történeti kérdések kutatása, ami azt is jelenti, hogy a történeti tárgyak oktatói egyetemeinken többnyire már nem szakemberei annak a tárgynak, amelyet oktatnak” (2001: 13). Történik mindez a büszkén emlegetni szokott, sok évszázados európai íratlan egyetemi törvénynek, a Forschung und Lehre, a kutatás és az oktatás egymást feltételező volta eszményének a nagyobb dicsőségére.

3. A befejezéshez közeledve idézzünk emlékezetünkbe a dialektológia egészét érintő általános kérdéseket! Középpontba állítva azt aényt, hogy a dialektológia tárgya, a regionális nyelvváltozatok mind pragmatikai, mind nyelvrendszeri értelemben – társadalmi okok miatt – erőteljesnek nevezhető mozgásban vannak. De nemcsak a regionális nyelvhasználati kontinuum változott sokat, megváltozott, gyarapodott róla való tudásunk is. 3-3 pontba szedve a következőket említem. Egyfelől:

1. A nyelvjárások elsődleges hordozóinak, a földműves és kézműves nyelvjárási beszélőknek mind demográfiai aránya, mind társadalmi súlya radikálisan csökkent az utóbbi fél évszázadban a magyar népesség körében is.

2. A nyelvjárások a helyi kultúra részei, márpedig a helyi kultúra szerepe a globalizálódó világban határozottan csökken. A népiélet anyagi és szellemi kultúrája, így a nyelvjárások iránti társadalmi érdeklődés ugyanis összességében s egyértelműen zsugorodik. „Kimentünk önmagunknak is a divatból” – mondhatnánk, de lamentálás helyett a tények tudomásul vétele, s a következtetések levonása a célszerű válasz (vö. BAŇCZEROWSKI 2010: 17).

3. A dialektológia nyelvtudománybeli és felsőfokú oktatási helyzetében is – Bologna, tehát 2006 óta különösen – a visszaszorulás tényei mutatkoznak. Vegyük hozzá valamit, ami az egyetemi utánpótlás-nevelés esélyeit szűkíti. Egy kutatócsoport (Aktív Fiatalok Magyarországon) friss megállapításaiból idézek: „Súlyosan alulreprezentáltak a falusi fiatalok [...] az egyetemeken”, illetőleg „a legmagasabb képzési szintre majdhogynem lehetetlen bejutni megfelelő szociokulturális háttér nélkül” (Magyar Nemzet 2015. június 22. 4). Bizony nyílik, illetőleg továbbnyílik a társadalmi olló! Más természetű, de idekívánczó adatok a 2001-es fölmérés magyar szakosokra vonatkozó adataiból: a 823 válasz alapján a szomszédos országok hallgatóinak 66,6%-a, a magyarországi vidéki városok hallgatóinak a 14,8%-a, a budapesti egyetemek hallgatóinak 8,5%-a hozott magával nyelvjárási ismereteket (és több-kevesebb érdeklődést is).

Másfelől azonban:

1. A hétköznapi nyelvhasználat területi tagolódásának szerepét valóban csökkent, de nem írta felül a globalizálódó, a posztmodern társadalom sem. Tévedés volna azt gondolni, hogy csak annyi nyelvjárási beszélő van, ahányan földet művelnek.

2. A köznyelv és a nyelvjárások között világos szerepelkülönülés van: a köznyelv az azon nyelvi presztízsközösségnek és nyilvánosságnak a nyelvváltozata, a nyelvjárás pedig a területi-társadalmi alapon szerveződő kisebb-nagyobb szolidaritásközösségeknek és a családiasságnak a kifejezője. A főként vidéki, falusi emberek egy része saját szűkebb identitását, a kisebb közösséghez való tartozását, tehát csoportkötődését (az utóbbira vö. CSEPELI 2014: 210) elsősorban továbbra is regionális nyelvhasználati jegyekkel, s nem például öltözetével fejezi ki, s kettős-nyelvűként beszédhelyezettől függően – ha úgy tetszik – kódot váltva éli a maga anyanyelvi életét: ezért látszik kívülről nézve úgy, hogy már eltűntek a nyelvjárások.

3. A nyelvhasználati változatosság, ezen belül a területi alapú tagolódás vizsgálata a nyelvtudománynak változatlanul időszerű feladata – a korábbiakhoz képest természetesen részben más célkitűzésekkel és módszerekkel. Az egyértelmű, hogy nagyobb, átfogó projekt és projektek indítása hovatovább feltétele a szakmát erősítő látványos eredmények felmutatásának.

Milyen teendők adódnak számunkra tudományszociológiai szempontból? A magyar dialektológiában a következők: 1. a szervezettebbé tétel; 2. ennek érdekében egy, integráló szerepkört is magára vállaló kutatócsoport létrehozása; 3. a dialektológia eredményeinek jobb megjelenítése, láthatóbbá tétele, hatékonyabb bejuttatása a nyelvtudomány vérkeringésébe.

Néhány kiegészítő gondolat következik. Alapvető kérdés a szervezetség, a meglévő kapacitások összefogása. Intézmény azonban nincs, amely a szervezési, irányító feladatokat elláthatná. S bár a jelen állás szerint ilyen intézmény létrehozása utópisztikus gondolat, törekedni kell valami hasonlóak a megteremtésére. Megvalósíthatónak (a csillagok kedvező állása esetén) egy, a magyar dialektológusok tevékenységét is koordináló kutatócsoportnak a létrehozása tűnik, amelynek egyetemhez, tanszékhez kellene kötődnie. A leginkább racionálisnak azért a leginkább megvalósíthatónak az látszik, hogy ez – s nem hazabeszélek – az ELTE-n, a Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékhez kapcsolódva, MTA–ELTE kutatócsoport formájában valósulhatna meg. Az ELTE mellett szóló hét érv: a) Itt van a legtöbb, fokozatot szerzett dialektológus. – b) Itt indultak el annak idején egy magyar Dialektológiai Archívum létrehozásának első lépései, s ennek kapcsán itt fogalmazódott meg távlati lehetséges célként „akár egy nemzeti népnyelvi adattár” megvalósításának az ötlete is (RADVÁNYI 2002: 250). – c) Itt van a dialektológiai szoftverfejlesztés fellelvára (VÉKÁS DOMOKOS itt kezdte el szoftverfejlesztő tevékenységét, s VARGHA FRUZSINA itt folytatja ezt a fontos munkát; l. VÉKÁS 2007; JUHÁSZ DEZSŐ 2014) – d) Itt volt már MTA–ELTE kutatócsoport 2007 és 2011 között. (Ekkor végeztük el az Új magyar nyelvjárási atlasz gyűjtőmunkálatait.) – e) Itt volt és van folyamatosan – ma már úgy tűnik, Magyarországon egyedül – doktori képzés dialektológiából is. – f) Itt van pályázati pénzekből finanszírozott, viszonylag folyamatos dialektológiai kutatás és tekintélyes mennyiségű, korszerű forráskiadás is, ez utóbbi részben a Magyar Nyelvtudományi Társaság révén (példaként említem a JUHÁSZ DEZSŐ szerkesztésében megjelent A romániai magyar nyelvjárások atlasza sorozatot). – g) Végül ami a legkevésbé fontos, ám mégsem lényegtelen: az ELTE szóban forgó tanszéke az egyetlen, amely kezdettől fogva nevében is hordozza a dialektológiát – az ebből következő, az utódokra nézve is kötelező felelősséggel együtt.

Egy csak összefogással, kellő finanszírozással és nagy projekt keretében megvalósítható sürgős teendőt külön is szóba hozok. Az a hatalmas hangrögzítéses nyelvjárási anyag, amely a magyar nyelvészeti tanszékek birtokában van, korszerű adathordozóra való átvitelre, s ami ezzel egy: megmentésre, majd hozzáférhetővé tételre, idővel pedig feldolgozásra vár. A magyar dialektológiában is jó ideje jelen van az a gond, amelyről a matematikus BENCZÚR ANDRÁS tartott székfoglaló előadást 2012-ben az Akadémián ezzel a címmel: „Big data: amikor a probléma az adat mérete maga”. Mit tegyünk a hatalmas nyelvjárási adattömeggel, hangrögzítéses megakorpuszainkkal (l. pl. SEBESTYÉN 1999; MOLNÁR 2002; JUHÁSZ 2014; KISS 2014b: 6–8)? Ezt a feladatot csak kellő szervezettséggel és finanszírozással tudná megoldani a magyar dialektológia – ahogy külföldi példák mutatják. Én is úgy gondolom azonban, még jobb volna egy magyar nemzeti

hangtár létrehozására törekedni (ahogy KONTRA javasolta: 2013: 262). Akár így, akár úgy, az idő sürget!¹

4. Befejezésül. Az utóbbi időben sok szó esik az oktatás világválságáról. A tudományos oktatáséről is. Valószínűleg túl erős kifejezés a „válság”, s arról van szó, hogy ahol a megszokottnál nagyobb a változás, ott jelentkezik a válságérzet. De hát a tudomány bizonyosan, és oktatása is állandó feszültségzónában, jó ideje pedig fokozott modernizációs kényszerben él. A magyar dialektológia is, amely két fontos képességét mindmáig megtartotta. Egyrészt azt, hogy képes megújulni. Az elmulasztott ösvények mellett mindig megtalált fontos továbbvezető utakat. Az innováció hajtóereje pedig mindenekelőtt az újdonságra törekvő dialektológus volt. Másrészt pedig igazolta azt, hogy a dialektológusok a szükséges esetekben össze is tudnak fogni. Bizonyos vagyok abban, így lesz ez a jövőben is.

Tudománysszociológiai megközelítésben különösen is nyilvánvaló, hogy mennyire fontosak a dialektológiai szimpóziumok. Ezért tartozunk nyomatékos köszönettel visszamenőleg is szombathelyi kollégáinknak. Fogadják hát, kedves szombathelyi barátaink, hálás köszönetünket!

Kulcsszók: dialektológia, tudománysszociológia, magyar dialektológiai helyzetkép, a magyar dialektológia intézményrendszere, oktatása.

Hivatkozott irodalom

- BAŃCZEROWSKI JANUSZ 2010. Mi fenyegeti a jövő nemzedék nyelvi kultúráját? (Néhány megjegyzés). *Magyar Nyelvőr* 134: 16–21.
- CSEPELI GYÖRGY 2014. *Szociálpszichológia mindenkiben*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- HERMAN JÓZSEF 2001. A történeti nyelvészettől a nyelvi változások elmélete felé: problémavázlatok. In: BAKRÓ NAGY MARIANNE – BÁNRÉTI ZOLTÁN – É. KISS KATALIN szerk., *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és nyelvtörténet köréből*. Osiris Kiadó, Budapest. 389–407.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2014. A dialektológia számítógépes támogatása. Rövid hazai körkép. *Magyar Nyelvjárások* 52: 57–64.
- KERTÉSZ ANDRÁS 2000. A kognitív nyelvészet szkeptikus dilemmája. *Magyar Nyelvőr* 124: 209–225.
- KIEFER FERENC 2001. *Nyelvtudomány*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KISS JENŐ 2014a. A magyar dialektológia 1980 utáni történetéhez. *Magyar Nyelvjárások* 52: 221–228.
- KISS JENŐ 2014b. Spontán beszéd, szövegalkotás, nyelvjárások, dialektológia. *Beszédkutatás* 2014: 5–16.
- KONTRA MIKLÓS 2013. „A nyelvész eltűnhet” (Walt Wolfram) – és a nyelvi adatok? In: KONTRA MIKLÓS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában*. Gondolat Kiadó, Budapest. 253–269.

¹ A szombathelyi gyűjtésekről HAJBA RENÁTA kitűnően illusztrált előadása után jegyzem meg: ha valamennyi egyetemi és főiskolai nyelvjárási beszélt nyelvi felvétel gyűjtési pontjait mutató összesített térkép készülne, kiderülne, hogy falvak százaiból van számos élőnyelvi felvételünk, amelyekről nincs tudomása a szakmának, s amelyek tárolási gondok és a rögzítő anyagok elavulása miatt súlyos veszélyeknek vannak kitéve (az utóbbira vö. KONTRA 2013).

- MERTON, K. ROBERT 1976. Válogatás Robert K. Merton tudásszociológiai és tudomány-szociológiai írásaiból. Felelős szerk. HUSZÁR TIBOR. *Szociológiai füzetek* 12. Oktatási Minisztérium, Budapest.
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 2002. Mai dialektológiai vonatkozású vizsgálati lehetőségekről. In: SZABÓ GÉZA – MOLNÁR ZOLTÁN – GUTTMANN MIKLÓS szerk., *IV. Dialektológiai Szimpozion. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Szombathely*. 193–198.
- PALKÓ ANDRÁS 2015. Vázlatos és szubjektív helyzetkép a radiológiáról. *Magyar Radiológia* 89/1: 82–84.
- PÉNTEK JÁNOS 2015. Péntek János üdvözlő szavai. In: JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Kérdések és válaszok a nyelvtudományban. Jelen, múlt, jövő. Válogatás Kiss Jenő tanulmányaiból* 1–2. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 1: 15–18.
- RADVÁNYI PÉTER 2002. A Dialektológiai Archívum bemutatása. In: SZABÓ GÉZA – MOLNÁR ZOLTÁN – GUTTMANN MIKLÓS szerk., *IV. Dialektológiai Szimpozion. Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Szombathely*. 250–253.
- SÁNDOR ANNA 2010. A dialektológia a nyitrai magyar szakos tanárképzésben. In: KOZMÁCS ISTVÁN – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ szerk., *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia*. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra. 117–122.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1999. Egy nyelvészeti tartozásunk – tudománytörténeti háttérrel. *Magyar Nyelv* 95: 1–9.
- STELLMACHER, DIETER Hrsg. 2005. *Zur Wissenschaft vom Niederdeutschen*. Wachholtz Verlag, Neumünster.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 2015. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság története (1904–2005)*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- SZÉPE GYÖRGY 2001. Több évtized az Intézetben... Egy túlélő nyelvész jegyzeteiből a XXI. század előestéjén. In: ANDOR JÓZSEF – SZÜCS TIBOR – TERTS ISTVÁN szerk., *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára* 1–2. Lingua Franca Csoport, Pécs. 1: 11–20.
- VÉKÁS DOMOKOS 2007. Számítógépes dialektológia. In: GUTTMANN MIKLÓS – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozion. Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szombathely*. 289–293.

A sociology-of-research approach to Hungarian dialectology

The author wishes to contribute to an exploration of the situation of Hungarian dialectology in a sociology-of-research perspective. The following areas are zoomed in on: institutions where Hungarian dialectology is practised; the organization and organicity of Hungarian dialectology; the pressure group potential of dialectology in Hungary; the appreciation of dialectology in Hungarian linguistics; and the teaching of Hungarian dialectology in colleges and universities. Also discussed are the need to form a dialectological research team, the recent radical change in the status of dialects in this country, and the fate of the vast amount of recorded dialect material that has been amassed, including the puzzle of what to do with it.

Keywords: dialectology, sociology of research, panorama of Hungarian dialectology; institutions and teaching of Hungarian dialectology.

KISS JENŐ
Eötvös Loránd Tudományegyetem